

WILD

Exotische dieren en mensen op Belgische wereldtentoonstellingen

Toen in december 2018 het AfricaMuseum in Tervuren zijn deuren opende waren de verwachtingen hooggespannen. Schrijfster Dalilla Hermans en historicus Marc Reynebeau beten de spits af: het koloniale verleden wordt niet kritisch genoeg belicht, al te veel herinnert aan wat nu onverholen racisme heet en de 'weldaden' van de kolonialen worden nog steeds verheerlijkt. Men had, vonden ze, het oude museum beter behouden als getuigenis over kolonialisme en racisme, en het ingekapseld in een kritisch metamuseum (Bulckens). België is nog steeds niet in het reine gekomen met zijn onverteerd koloniaal verleden (Vanoost).

In de vele commentaren werd geen aandacht besteed aan het enorme beeld van een Afrikaanse olifant dat tachtig jaar lang de weg had gewezen naar het *Koninklijk Museum voor Midden-Afrika*, de voorloper van het AfricaMuseum. Door het verplaatsen van de ingang naar wat ooit de achterkant was, heeft het museum de olifant en zijn geschiedenis de rug toegekeerd. In het kader van de vernieuwing van het museum is dit niet van wezenlijk belang maar er zit wel een boeiende geschiedenis aan vast.

de olifant wees de weg¹

foto: Philippe Schyns, december 2018

¹ <https://www.worldfairs.info/forum/viewtopic.php?t=2069>

De betonnen *Olifant bereden door Zwarten* (*Eléphant monté par des Noirs*) is een werk van de Antwerpse dierenbeeldhouwer Albéric Collin (1886-1962), gemaakt voor de wereldtentoonstelling van 1935 in Brussel, de eerste universele expo na de Grote Oorlog.² Vijftig landen namen er officieel aan deel en vijf officieus (Duitsland trok zich uiteindelijk terug). Belangrijke thema's waren transport, met als aanleiding de honderdste verjaardag van de eerste Belgische spoorweglijn, en kolonisatie, ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de 'Onafhankelijke staat van Congo' (Congo-Vrijstaat), het privébezit van koning Leopold II (Devos; Stanard, 7, 28; Timmerman, 36). Elk deelnemend land had op de Heizelvlakte een eigen paviljoen en daarnaast waren er - zoals op elke wereldtentoonstelling - paleizen over handel, industrie, landbouw, technologie en paviljoenen van commerciële bedrijven, zoals *Persil*, *Byrrh* en *Philips*.³ Het jaartal en de benaming van de allereerste wereldtentoonstelling, die van 1851 in Londen, *The Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations*, maken duidelijk dat *World's fairs* de étalage of hoogmis waren en zijn van de geïndustrialiseerde wereld, van de kapitalistische handel en wandel. Alle landen en deelnemers zetten hun beste beentje voor, probeerden elkaar de loef af te steken met spectaculaire paleizen. In feite waren en zijn het universele promotiecampagnes (Sanchez-Gomez; Verdonck).

Op de wereldtentoonstelling van 1935 pakte *Côte d'Or* uit met een indrukwekkend paviljoen.

De chocoladefabrikant, die sinds 1907 een olifant met geheven slurf als logo gebruikt, financierde een standbeeld van een gigantische olifant met daarop drie zwarte krijgers of jagers.⁴ Het dier 'symboliseerde kracht, trouw, doorzettingsvermogen en lang leven' (Chocoladetempel, 11).

Het olifantbeeld kwam merkwaardig genoeg niet voor het paviljoen van *Côte d'Or* te staan, maar voor het 'paleis van Belgisch-Congo', een paviljoen dat volgens *Onroerend Erfgoed* - een agentschap van de Vlaamse

² Zelf kwam ik bij dit onderwerp uit toen ik per toeval, bij de voorbereiding van een lezing over historische foto's, een foto vond van de inwijdingsstoet voor het *Paviljoen van het Katholieke Leven* op expo 1935. In beeld verscheidene jongedames die de Romeinse groet (in Italië en Duitsland van die tijd de fascistische groet) brengen bij het voorbijkomen van kardinaal Van Roey. Zo begon ik die en andere Belgische wereldtentoonstellingen nader te bekijken en heb ik ondertussen ook een boek geschreven over oorsprong, gebruik en teloorgang van de zogenaamde Romeinse groet ('zogenaamd' omdat de oude Romeinen die groet nooit hebben gebracht). Het boek *Heil de natie!*, verschijnt in het voorjaar 2020 bij EPO, Antwerpen.

³ Sommige gebouwen, zoals het Eeuwfeestpaleis (de wereldtentoonstelling had in 1930, honderd jaar na de stichting van België, moeten doorgaan) en het Atomium werden hergebruikt voor de wereldtentoonstelling van 1958 en er worden nog steeds activiteiten in georganiseerd.

⁴ Bron: *De geschiedenis van Côte d'Or*. Het in 1883 gelanceerde chocolademerkt *Côte d'Or* ontleende zijn naam aan het toenmalige Goudkust, het kustgebied van het huidige Ghana, waar een deel van zijn cacaobonen vandaan kwamen. Het olifantlogo werd geïnspireerd door een Ghanese postzegel (Chocoladetempel, 11).

Overheid - diende 'als verwijzing naar het koloniale verleden van België'.⁵ Maar Congo werd, zoals bekend, pas midden 1960 werkelijk onafhankelijk.⁶

De olifant van het paviljoen van den Kongo⁷

Het werkelijke paviljoen van Belgisch-Congo stond, zoals te zien is op de volgende afbeelding, achter de olifant. Vlak voor de ingang van het gebouw stond een bovenmaats borstbeeld van Leopold II (Stanard, 61).

Worldfairs – Forum des Expositions Universelles et Internationales – ‘L’éléphant du pavillon du Congo Belge’⁸

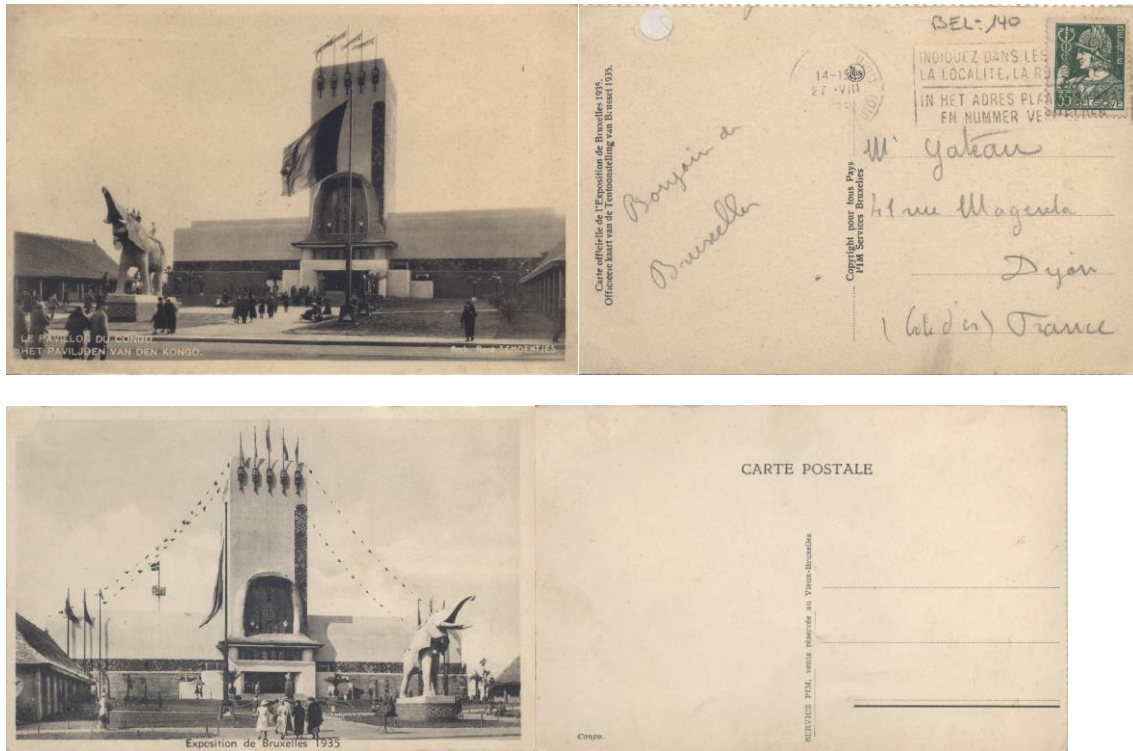
⁵ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/300114> - laatst geraadpleegd op 29.3.19.

⁶ Het paleis stond op de *Koloniaale Afdeeling* aan het einde van de Avenue Coloniale, vlakbij het sportstadion (plattegrond van de tentoonstelling in *Bulletin Officiel de l'Exposition Universelle et Internationale de Bruxelles* van 27.4.1935).

⁷ <https://www.worldfairs.info/forum/viewtopic.php?t=1980> - geraadpleegd december 2018

⁸ <https://www.worldfairs.info/forum/viewtopic.php?t=2069> - geraadpleegd december 2018

Hieronder een foto uit een licht verschillende hoek. Aan de gekartelde rand bovenaan deze postkaart is te zien dat ze deel uitmaakte van boekje Ansichtkaarten die eruit gescheurd konden worden.

eigen collectie

Aan de andere zijde van het Congopaviljoen stond een groot gebouw van de *Société Auxiliaire de Propagande Coloniale* (de privéfirma Soprocol) waarin promotie werd gemaakt voor Congotoerisme. In dit Soprocolgebouw was een panorama te bewonderen van Ruwenzori en het Parc National Albert, alsook een recyclage van het panorama van de Gentse wereldtentoonstelling in 1913 (waarover hieronder meer). Maar de grootste attractie was de *Caravane Congolaise*, een twaalfstal levensgrote poppen die Afrikanen voorstelden die kisten sjuwden en door een witte baas werden aangevuurd.⁹ In de koloniale tuin boden Congolezen in traditionele hutten zelf vervaardigde exotische voorwerpen en andere producten (chocolade, likeur) te koop aan (Stanard, 62-63; Timmerman, 37).¹⁰ De directeur van het Koloniaal Bureau beklemtoonde dat de inboorlingen van nabij in de gaten gehouden moesten worden en aan strenge discipline onderworpen om misbruiken te voorkomen (Stanard, 65).

⁹ https://www.worldfairs.info/expopavillondetails.php?expo_id=29&pavillon_id=2179

¹⁰ https://www.worldfairs.info/expopavillondetails.php?expo_id=29&pavillon_id=2179

Côte d'Or verwierf dankzij de wereldtentoonstelling internationale bekendheid en in België verrezen 'overal aan de stranden *Côte d'Or*-paviljoenen' (*Onze geschiedenis*). Veel was te danken aan de hoogwaardige Congolese cacao. Toen de aanvoer ervan stokte tijdens de Tweede Wereldoorlog lanceerde *Côte d'Or* in 1940 de *Congobar*, minder verfijnde chocolade. Op een reclame uit die tijd wordt de *Congobar* aangeprezen door een Congolees in het uniform van de Openbare Weermacht, de onder Leopold-II opgerichte *Force publique* - blanke officieren, Afrikaanse soldaten - die in Congo-Vrijstaat en in Belgisch Congo een schrikbewind uitoefende.

de Congobar¹¹

Het door *Côte d'Or* gesponsorde kunstwerk werd in 1938 door de directeur van het *Koninklijk Museum voor Midden-Afrika* naar Tervuren gehaald en op 'een ijzerzandstenen sokkel' opgesteld tegenover de ingang van dat museum. Volgens *Onroerend Erfgoed* zitten er op de olifant 'drie Afrikaanse krijgers waarvan één speerdrager'. Begin 21ste eeuw werd het beeld van de Afrikaanse olifant als onderdeel van het Park van Tervuren een beschermd monument.¹²

foto: Philippe Schyns, december 2018

Op de witte olifant zitten drie naakte zwarte mannen. Twee zitten achter de kop, één met opgerichte speer, de ander houdt ze heel wat lager (twee speren dus). De derde man zit achterop en kijkt om. Zijn op de flank van het dier rustend schild is middendoor gebroken.¹³

¹¹ <https://www.youtube.com/watch?v=mg2Xclrzu0U>

¹² <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/300114> - laatst geraadpleegd op 29.3.19

¹³ Op verscheidene plaatsen is er sprake van vier krijgers - <https://vestiges-expositions.fr/gd/1935-Bruxelles.htm> en <https://www.worldfairs.info/forum/viewtopic.php?f=38&t=510&p=2177&hilit=anvers+1930+Congo#p2177> - allebei laatst bezocht op 21.3.2019. Volgens Lode Vanoost zijn de 'drie Afrikaanse krijgers op de rug van de olifant, één met speer, een koloniale fictie. In Centraal-Afrika werden olifanten alleen getemd als lastdier, wat overigens niet evident was. Ze zijn veel sterker, nukkiger en zelfstandiger dan hun

foto: Philippe Schyns, december 2018

Albéric Collin en België waren wat olifantenbeelden betreft niet aan hun proefstuk toe. De beeldhouwer kreeg voor de Internationale tentoonstelling van 1930 in Antwerpen¹⁴ opdracht om twaalf reusachtige olifanten in gips te maken met een vergulde mantel over de rug. Begin juni werden de beelden op stèles geplaatst aan weerszijden van de brug die het Kiel verbond met één van de hoofdingangen van de tentoonstelling. De Olifantenbrug verwees naar de Belgische kolonie, één van de thema's van de tentoonstelling, en was bijzonder populair (Smolderen, 20-21). De brug bestond zoals de meeste monumentale constructen van deze internationale tentoonstelling niet uit duurzaam materiaal en werd na afloop afgebroken.

Aziatische neven'. Dit had ik me ook afgevraagd maar ik vond nergens een bron die mijn vermoeden kon staven en Lode bezorgde me ook geen bron.

¹⁴ Deze tentoonstelling kwam er ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de onafhankelijkheid van België. Aanvankelijk wilden ook Gent, Luik en Brussel daarvoor een wereldtentoonstelling organiseren. Die wereldexpo kwam er in 1935 in Brussel. Gent en Luik mochten in 1930 een internationale tentoonstelling organiseren (Smolderen, 18).

de olifantenbrug¹⁵

de olifantenbrug¹⁶

¹⁵ Postkaart op www.delcampe. Verkocht toen ik erbij uitkwam maar ik kon ze nog van de website downloaden.

¹⁶ © FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen. Inventarisnummer: 934#15392
https://felixarchief.antwerpen.be/detailpagina?invnr=934_15392&dtmr=1224_62&page=1&pageSize=10&type=master&view=thumb

de olifantenbrug¹⁷

Olifanten en andere exotische dieren spraken al sinds de tijd van Alexander de Grote en Hannibal tot de westerse verbeelding. Ook in de eeuwen daarop werden beelden van olifanten opgericht en werd het dier gebruikt op afbeeldingen en de heraldiek. De olifant stond ook symbool voor de onderwerping van de continenten Afrika en Azië. Napoleon wou na zijn terugkeer uit Egypte een enorm olifantenbeeld laten oprichten op de Place de Bastille. Het beeld werd niet afgewerkt, maar het raamwerk in hout en plaaster was een trekpleister tot het in 1848 vernield werd (Aldrich). Op de wereldtentoonstelling van 1878 in Parijs werd het speciaal voor die gelegenheid opgetrokken Trocadéro paleis omkaderd door vier levensgrote beelden: een olifant, een neushoorn, een wild paard en een buffel (of bizon). De linker voorpoot van de olifant zit in een lus,

¹⁷ © FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, inventarisnummer: 934#15392

https://felixarchief.antwerpen.be/detailpagina?invnr=934_15360&dtmr=1224_62&page=1&pageSize=10&type=master&view=thumb

gestrikt als hij is door de aap achter hem.¹⁸

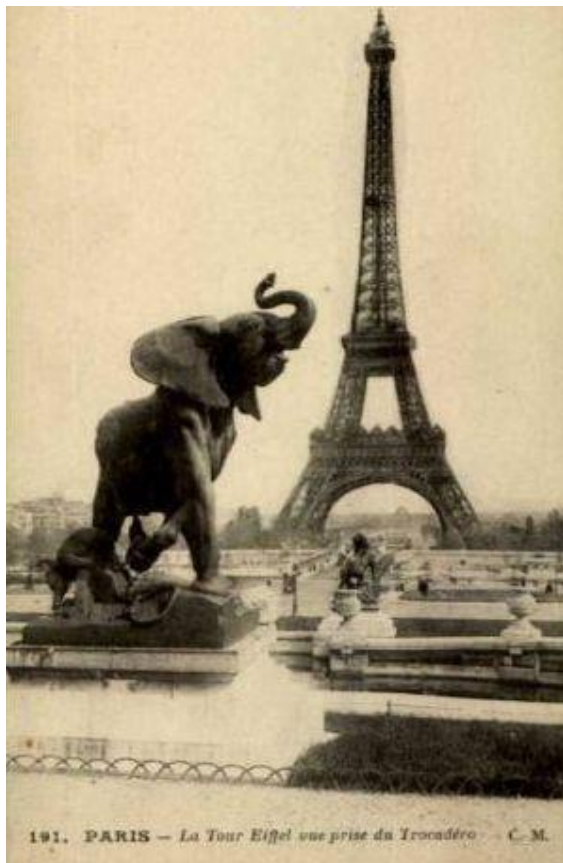
foto gemaakt tijdens de wereldtentoonstelling van 1900

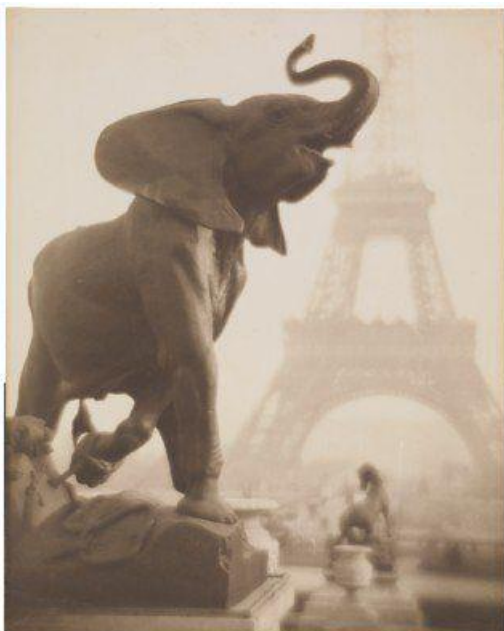
het Trocadéro paleis, Parijs¹⁹

¹⁸ Het Trocadéropaleis werd afgebroken in 1935 en in 1937 vervangen door het Chaillotpaleis. Het olifantenbeeld staat nu in de buurt van het Musée d'Orsay (Aldrich).

¹⁹ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/70/The_Trocadero%2C_Exposition_Universal%2C_1900%2C_Paris%2C_France.jpg

'Parijs: De Eiffeltoren gezien vanaf het Trocadéro' (wereldtentoonstelling 1900).²⁰

Pierre Dubreuil (Frans fotograaf) - *Eléphantaisie*, 1908²¹

²⁰ De Eiffeltoren dateert van 1889, gebouwd voor de honderdste verjaardag van de Franse revolutie.

²¹ <https://www.famsf.org/blog/framework-el-phantaisie-pierre-dubreuil>

Olifanten bleven ook in de eerste decennia van de twintigste eeuw populair. Getuige daarvan zijn onder meer het olifantbeeld op de werelddtentoonstelling van 1935 in Brussel en het vier jaar voordien verschenen kinderboek *Histoire de Babar, le petit éléphant*.

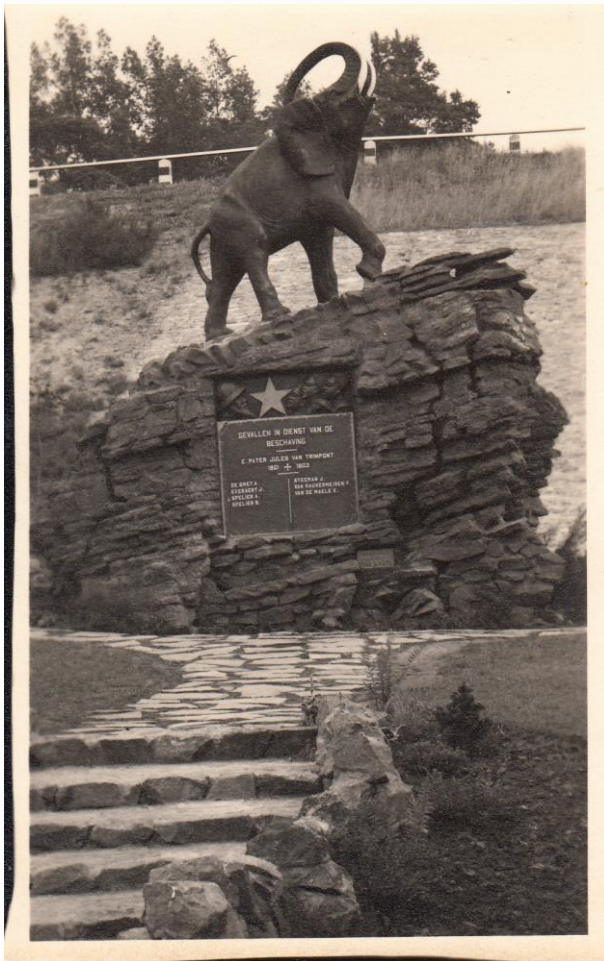
‘Huwelijk en kroning van koning Babar en de koningin Céleste’²²

‘Den Olifant’

De olifant met geheven slurf werd een symbool voor de Afrikaanse kolonie.²³ In Geraardsbergen – *of all places* – werd op 10 juli 1949 een ‘Koloniaal monument’ ingehuldigd met een sterk op het *Côte d’Or* logo lijkende dikhuid. De plaatselijke kunstenaar Théophile L’Haire had voor het monument een aantal schetsen en ontwerpen gemaakt: ‘een koloniaal militair, de hand reikend aan een deemoedige neger; een blanke die de driekleur en de Kongolese ster omhoog steekt; negers in een prauw roeiend naar de zonsopgang; een Afrikaanse olifant met opgeheven kop en achterwaarts gekrulde slurf’ (Surdiacourt & Van Trimpont, 62). De dikhuid haalde het.

²² https://fr.wikipedia.org/wiki/Jean_de_Brunhoff#Les_origines_de_Babar

²³ Onder de ramen aan de voorgevel van het paviljoen van Congo op de werelddtentoonstelling van 1930 in Antwerpen waren grote koppen van olifanten afgebeeld (minuut 6 tot 6.23 van het derde filmpje op de DVD onder redactie van Erik Martens, 2008). Kort voordien is in het filmpje op het reusachtige gebouw een plaat te zien met een opsomming van ‘De groote dagtekeningen uit het koloniaal werk’. In *Bwana Kitoko*, de documentaire die André Cauvin in 1955 draaide van de officiële reis van koning Boudewijn aan Congo, zit bij de geschenken voor de vorst een reusachtige slagrand van een olifant waarin ook de naam of de beeltenis van Leopold II was gegraveerd (Bwana Kitoko, ‘de edele heer’ zo noemden sommige Congolezen hem toen) (Martens, 2010).

'Monument van de pioniers'. Foto: Théophile L'Haire²⁴

'Gevallen in dienst van de beschaving' meldt de herdenkingsplaat met daaronder de namen van E. Pater Jules van Trimfont en zeven anderen. Erboven staat een afbeelding van de Congolese ster²⁵ geflankeerd door, links, een gehelmde koloniaal en rechts, drie zwarten.

In het AfricaMuseum hangt nog steeds een herdenkingsplaat voor A. Matton met een gelijkaardige boodschap: 'België schenkt de beschaving aan Congo'.²⁶ Arsène Matton (1873-1953) was een Belgisch beeldhouwer die in opdracht van het *Ministerie van Koloniën* in 1911 in Congo gipsen mallen maakte van zwarten van verschillende 'rassen'. Terug in België maakte hij veertig 'gepatineerde gipsen beelden van hoofden, buiken en ruggen' en een reeks bronzen afgietsels die in 1912 in de zalen van het *Museum van Belgisch-Kongo* werden voorgesteld en opgenomen in de permanente tentoonstelling (Couttenier-2009, 96, 108-109; Stanard, 56, 116, 118, 243). Matton gaf aan enkele van zijn beelden titels die uitdrukten dat België beschaving, welzijn en veiligheid naar Congo bracht (Stanard, 116).

Op de Expo '58 (waarover hieronder meer) werd Leopold II als een held geëerd. Aan de ingang van het grootse Congopaviljoen stond een buste met de boodschap: 'Ik ondernam het werk van de Congo in het belang van de beschaving'. In juni was er tijdens de Belgisch-Congolese dag op die expo een herdenking van Leopold II en de 'koloniale pioniers die in Afrika stierven voor de beschaving' (Stanard, 48, 67, 76). In de hierboven vermelde documentaire *Bwana Kitoko* (1955) van André Cauvin luidt het dat 'het vooruitzicht en de vastberadenheid van een vorst [Leopold II]] iets groots hebben verricht in Congo'. Ook in andere koloniale documentaires zoals *Fonctionnement d'une bourse de travail* (Ernest Genval, 1926) en *En 50 ans*, (Gérard De Boe, 1958) heet het dat zwarten dankzij de inzet van witten 'met hun werk mogen bijdragen aan de vooruitgang van de

²⁴ Me bezorgd door Philippe Haegeman

²⁵ Eigenlijk de gele ster op de blauwe vlag van de in 1876 door Europese landen opgerichte *Internationale Vereniging voor de Verkenning en Beschaving van Midden-Afrika* die in de praktijk vooral de koloniale ambities van Leopold II zou dienen - https://nl.wikipedia.org/wiki/Association_internationale_africaine.

²⁶ Te zien in de eerste minuut van de video van Bulckens.

beschaving', dat wij Belgen die 'mensen uit een ander tijdperk hebben beschaafd, een taak die de mijnindustrie voor haar rekening nam' (Martens, 2010).

Enkele jaren geleden was er nog flink wat te doen over 'Den Olifant'. Critici vinden dat het monument het kolonialisme verheerlijkt. Blijkt ook dat alleen pater scheutist Jules van Trimont in de kolonie is overleden, de andere op het gedenkteken vermelde personen zijn geenszins 'gevallen in dienst van de beschaving' (Surdiacourt & Van Trimont, 64).²⁷ Men wil het monument niet weg, maar er moet duidelijk vermeld worden dat het Belgisch kolonialisme ontelbare zwarte slachtoffers heeft gemaakt (Lion). Het gemeentebestuur van Geraardsbergen begrijpt er niet al te veel van en beschouwt de zaak als afgedaan met een bijkomend plaatje waarop staat dat het monument: 'geen eerbetoon is aan het koloniaal verleden, maar een gedenkteken voor Geraardsbergenaars die het leven lieten in Congo' (Goethals; Reynebeau). Maar hiermee is de zaak natuurlijk niet van de baan. Er bestonden en bestaan veel soorten beschavingen. Anderen aan de eigen beschaving onderwerpen, zelfs met de allerbeste bedoelingen, gaat al te vaak gepaard met het tegendeel van elke vorm van menselijke beschaving, met misdaden tegen de menselijkheid.

uitgever: Bazar De Roy, Geraardsbergen, periode 1950-1955, verschenen in een reeks toeristische zichten van Geraardsbergen²⁸

²⁷ Op nogal wat koloniale herdenkingstekens worden Belgen als helden voorgesteld op die heroïsche manier voorgesteld, terwijl sommigen onder hen in Congo geen beschaving maar uitbuiting en onderdrukking hebben gebracht of zelfs nooit in de Congo waren geweest (Stanard, 261).

²⁸ Informatie van Philippe Haegeman, email van 26.3.2019.

Mensaapjes kijken²⁹

Op wereldtentoonstellingen en koloniale exposities werden behalve olifanten ook veel andere 'curiosa' uitgestald en opgevoerd. Wilde dieren, mensen uit verre streken en 'misvormde' mensen (Siamese tweelingen, dwergen, mensen zonder ledematen...) werden van oudsher vertoond op foren, volksfeesten en kermissen,³⁰ in circussen, *freakshows*, carnavalsoptochten en theaters (onder meer in de *Folies Bergères*).³¹ In de tweede helft van de negentiende eeuw kregen de exotische dieren in de zoo het gezelschap van exotische 'wilden' in mensenzoo's (Hottentotten, 'kannibalen', pygmeeën, Azteken...). Veel mensen zagen voor het eerst zogenaamde wilden en reageerden er verbaasd, met verstomming en racistisch op, ook in de media en de literatuur (KC). Het ongewone oefent op mens en dier een ongeëvenaarde aantrekkingskracht uit en ook al merkt men de uiterlijke gelijkenissen op, het exotische blijft vreemd en mysterieus, bedreigend en interessant. Het aan het Latijn ontleende woord *fascinatie* drukt dit goed uit, het omvat aantrekkelijkheid, hekserij en betovering. De door vreemdheid geïntrigeerde en sensatiebeluste massa stroomde toe naar deze in scène gezette 'vertoningen van het verschil' (Blanchard & Couttenier, 109) die het raciaal meerderwaardigheidsgevoel en kolonialisme sterkten of goedpraatten.

gedrukte tekst op de kaart: 'Deze echte Afrikanen kennen noch het gebruik van mes en lepel, noch dat van zeep en handdoek, etc...' (collectie Radauer)

²⁹ Woorden als 'mensaapjes' en 'neger' in dit essay verwijzen naar het taalgebruik in die tijd. Overigens is er met 'neger' niets mis, dat woord is gewoon afgeleid van het Latijnse 'niger' dat onder meer 'zwart' betekent. 'Neger' werd een scheldwoord en merkwaardig genoeg vervangen door het eufemisme 'zwarte'.

³⁰ Van Genechten, 39 en 79; Corbey, 152; Wuyts, 100. De in 1844 geopende Zoo van Antwerpen, waar de 'gegoede tot zeer goeode families zich na betaling van één frank – het dagloon van een ongeschoolde arbeider – zich kwamen vergapen aan dode, zorgvuldig geprepareerde apen, leeuwen en tijgers' was 'de eerste levende attractie (...) een ongeveer tien jaar oude negerjongen' (Kagie, 22) meegebracht voor directeur Jacques Kets. Sjefke van de Zoölogie, zoals de als Jozef Moller in de burgerlijke stand ingeschreven man genoemd werd, had heel wat bekijks in zijn uniform als vogelbeschermers en later portier aan het toegangshek van de zoo (Kagie, 22).

³¹ Exoten werden al in het Egypte van de farao's en in het Romeinse keizerrijk als trofeeën meegevoerd en uitgestald. Spaanse en Portugese ontdekkingsreizigers brachten van heinde en verre exotische planten, dieren en mensen mee (Radauer). Herman Cortés importeerde in 1528 een groep Azteken in Europa die een schouwspel opvoerden voor Karel V en voor de paus in het Vaticaan (Radauer-2011, 22; Timmerman, 13). De praktijk was zo universeel dat er zelfs in Zwitserland, een land zonder kolonies, 'wilden' tentoongesteld werden en rondreisden (Stanard, 36). Zie voor foto's: Julian Robinson <https://www.dailymail.co.uk/news/article-4323366/Photos-reveal-horrifying-human-zoos-early-1900s.html>

'Menseneters! Levend' (collectie Radauer)

tentenkermiss, Leipzig (collectie Radauer)

In 1874 organiseerde Carl Hagenbeck vader, dierenhandelaar van beroep, in Hamburg, Berlijn en Leipzig de eerste *Völkerschau* (volkerenshow), bestaande uit een gezin uit Lapland. Het werd een voor herhaling vatbaar succes. Op zijn tweede 'antropologisch-zoölogische tentoonstelling' waren Kalmüchen te bewonderen, boeddhisten uit zuidwest Rusland. Zoon Carl Hagenbeck opende in 1909 in Hamburg een zoo, *Hagenbecks Tiergarten*, met een afdeling voor een permanente *Völkerschau*, negerdorp inbegrepen (Radauer-2011, 29-36 en 41-42).

De eerste werelddtentoonstelling waarop 'wilden' werden vertoond, was die van 1867 in Parijs. Antwerpen liet zich op zijn werelddtentoonstelling van 1885 niet onbetuigd. Op die voor de arbeidersklasse beperkt toegankelijke expo kwam er op initiatief van het Antwerps Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap een koloniale sectie met een facsimile negerdorp (*village congolais*), bewoond door twaalf streng bewaakte Congolezen bestaande uit twee gezinnen met kinderen, die moesten poseren voor de vele foto's die men toen al maakte (Stanard, 35; Timmerman, 25). Op de expo van 1894 in Antwerpen waren er al 144 Congolese 'inlanders' te bezichtigen, naast muilezels, koeien en varkens. Allen werden gefotografeerd en gemeten voor wetenschappelijk onderzoek. Bezoekers wierpen ze geldstukken toe en de zwartjes mochten ze uit het water opvissen. Vijf overleefden het Belgisch klimaat en de erbarmelijke levensomstandigheden in het dorp niet (Blanchard & Couttenier, 110; Couttenier-2009, 101; Etambala, 172, 174, 177; Stanard, 36-37).

Ook op de werelddtentoonstelling van Luik in 1905 mochten bezoekers van het Senegalees dorp in het Frans paviljoen muntstukken gooien die door Senegalezen moesten worden opgedoken (Timmerman, 83). Het ontrend gebruik hield nog lang stand in *dierentuinen*.

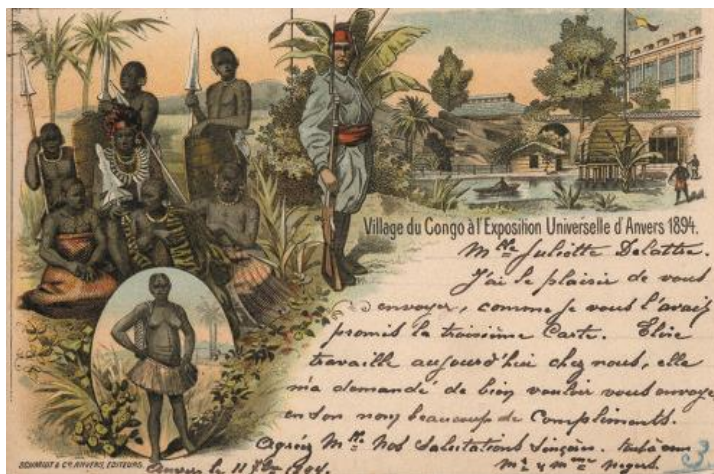
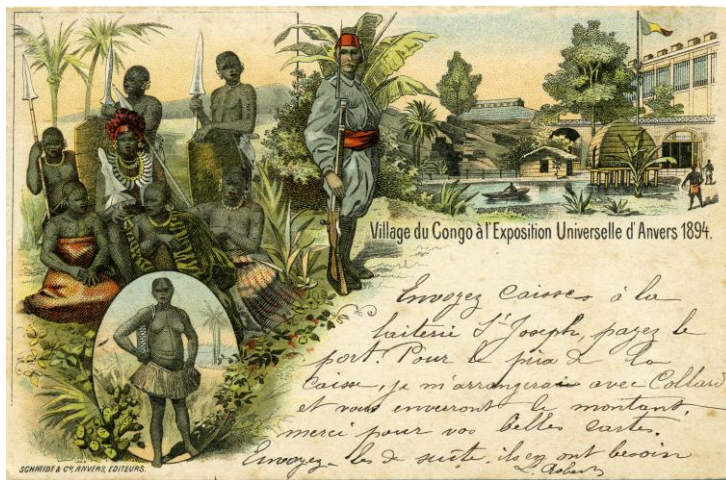

wereldtentoonstelling Luik 1905 – Senegalees dorp in het Frans paviljoen³²

³² De Graeve (éd.) "Le bassin du village sénégalais" [village du pavillon français,], Exposition universelle de Liège, carte postale, © Groupe de recherche Achac | Zoos Humains; Nauwelaerts, 26. De foto is ook te vinden op <http://www.zooshumains.be/zoos-humains>; <https://www.pinterest.com/pin/323274079494590955/> <https://www.pinterest.com/pin/640285271996479031/visual-search/?x=16&y=10&w=530&h=338> Dit mensonterend gebruik werd geïntroduceerd op de wereldtentoonstelling van Parijs, 1896

souvenirkaarten. Antwerpen, Expo 1894. Het Congolese dorp gelegen voor het Antwerps Museum voor Schone Kunsten (collectie Radauer).

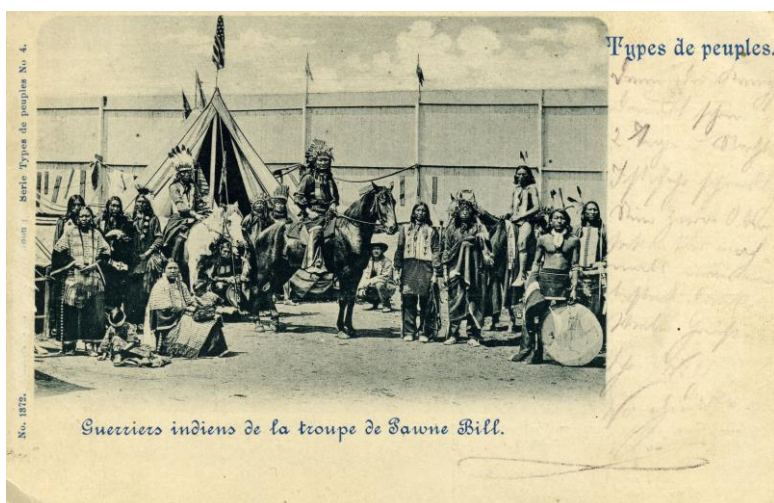
'Congodorp. Wereldtentoonstelling Antwerpen, 1894' (ACHAC)

Congolese familie (collectie Radauer)

soorten volken. Congolese smeden (collectie Radauer³³)

soorten volken. Indiaanse krijgers (collectie Radauer)

soorten volken, Pygmeeën (stilstaand beeld uit Blanchard – Deroo)

³³ Meer foto's op https://humanzoos.net/?page_id=101

Ook op aparte koloniale tentoonstellingen, zoals die van 1883 in het Brusselse Leopoldpark, de *Koloniale Feesten* van 1909 in Antwerpen en de *Exposition Coloniale Internationale* van 1931 in Parijs, werden exotische mensen opgevoerd (Couttenier-2009, 97; https://humanzoos.net/?page_id=4356).

In 1897 was Brussel aan de beurt. Koning Leopold II wou speciale aandacht voor *zijn* kolonie en het koloniale luik kwam er op het koninklijk domein in Tervuren, gescheiden van de werelddtentoonstelling die doorging in het enkele jaren voordien tot stand gekomen Jubelpark. Leopold II wou de interesse van de Belgen wekken voor 'zijn' kolonie en, meer nog, industriëlen overtuigen om erin te investeren. Bezoekers van de *Koloniale Tentoonstelling* konden zich in het Koloniënpaleis³⁴ vergapen aan de rijkdommen van 'de Congo', de weldaden van witte missionarissen en het gebrek aan beschaving van halfnaakt opgevoerde Congolezen.³⁵ De 269 'wilden' - mannen, vrouwen en kinderen - waren door uit België uitgestuurde artsen geselecteerd uit 600 vrijwilligers uit verschillende Congolese stammen. Onder hen 178 manschappen van de *Force publique*. Twee Congolezen overleefden de lange bootreis naar België niet (Couttenier-2009, 103; Couttenier-2011, 210; Stanard, 240).

Een deel van de 'inboorlingen' die het overleefd hebben, in Tervuren (stilstaand beeld uit Blanchard – Deroo)

Overdag moesten de uitgestalde zwarten hun dagelijks leven naspelen in drie aan de Sint-Hubertusvijver in het Warandepark nagebouwde dorpen (*villages nègres*; twee van de Bangala's en één van de Mayombe). Het schouwspel was volledig in scène gezet. De gegrimmeerde en 'authentiek' uitgedoste Congolezen kregen iedere dag hetzelfde programma af te werken: prauwwedstrijden, dans en gezang, vreemde gebruiksvoorwerpen demonstreren, potten bakken, primitieve wapens en ebbehouten beeldjes vervaardigen.

³⁴ In 1898 werd dit Paleis der Koloniën omgevormd tot het permanente Congomuseum (in 1910 verhuisde het omwille van de uitbreiding van de collectie naar een groter gebouw). Twee jaar nadat de zogenaamde Onafhankelijke Congostaat, privébezit van Leopold-II, een Belgische kolonie geworden was (in 1908), werd het het *Museum van Belgisch-Kongo*. In 1952, acht jaar voordat Congo werkelijk onafhankelijk werd, werd het omgedoopt in *Koninklijk Museum voor Midden-Afrika*.

³⁵ Zie voor afbeeldingen <http://museummenagerie.blogspot.com/2016/08/Congo-Tervuren.html>

foto gemaakt door A. Gautier, gepubliceerd in *Villages congolais – Exposition Tervueren*, een fotoalbum uit 1897 dat 36 beelden bevat (AfricaMuseum)

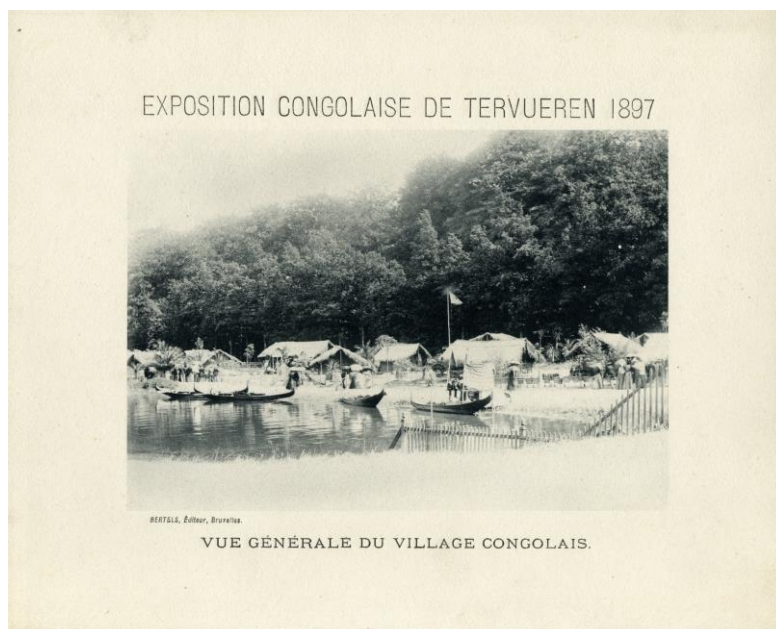
(stilstaand beeld uit Blanchard – Deroo)

'Tervueren Palais des Colonies. Exposition Universelle Bruxelles 1897' (collectie Radauer)

<https://www.cehibrux.be/chroniques/document-du-mois/396-la-section-congolaise-de-l-exposition-internationale-de-bruxelles-de-1897>

algemeen zicht op het Congolees dorp (collectie Radauer)

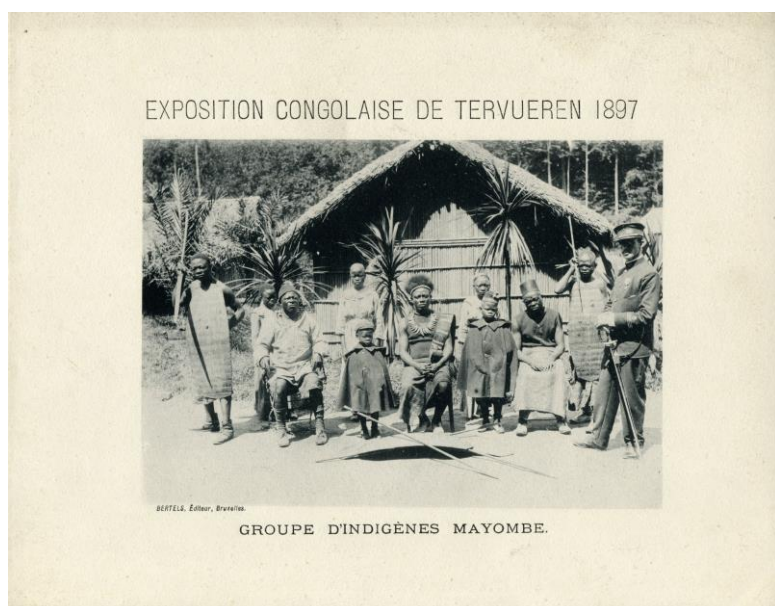

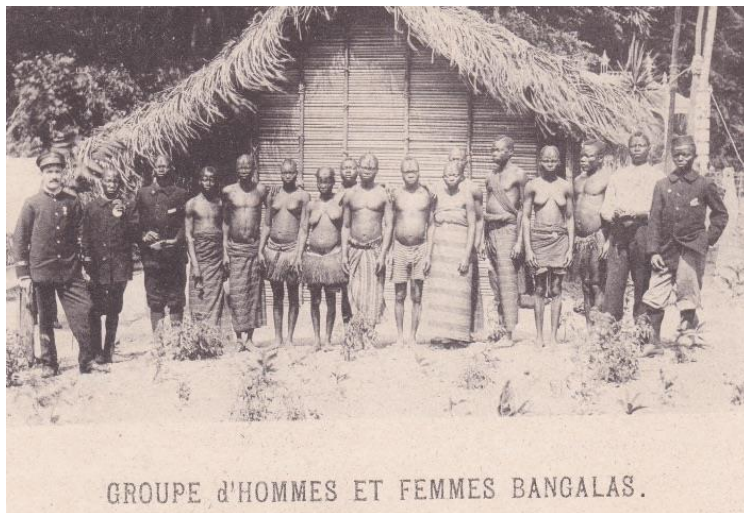
collectie Radauer

'Afrikaans dorp – Wereldtentoonstelling Tervuren 1897' (Ceuppens, 35-36)

groep Mayombe inboorlingen (collectie Radauer)

groep Bangala mannen en vrouwen³⁶

groep Bangala mannen en vrouwen (collectie Radauer³⁷)

³⁶ <https://www.cehibrux.be/chroniques/document-du-mois/396-la-section-congolaise-de-l-exposition-internationale-de-bruxelles-de-1897>

³⁷ Op <https://humanzoos.net/> zijn in de Radauer collectie nog tal van foto's van mensenzoo's op allerhande tentoonstellingen te vinden.

de Bangala (Godfroid)

De 'inboorlingen' werden constant bewaakt door 178 leden van de *Force publique*, op hun beurt in het gareel gehouden door een contingent Belgische politielui.

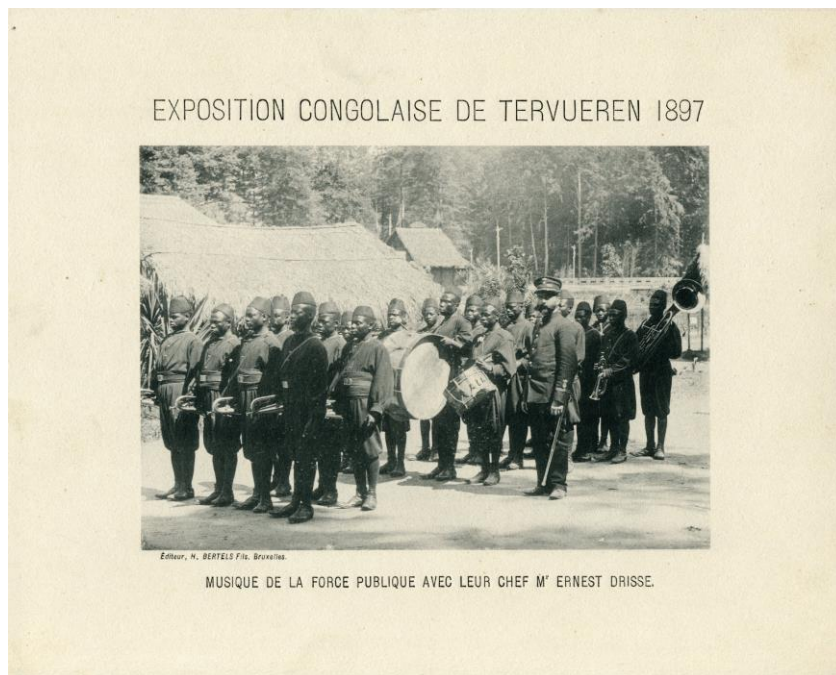

(stilstaand beeld uit Blanchard – Deroo)

Omdat sommige bezoekers de Congolezen eten wilden aanreiken, plaatsten de organisatoren een bord met het verzoek ze niet te voederen en werd er ook een afrastering geplaatst.

(stilstaand beeld uit Blanchard – Deroo)

fanfare van de *Force Publique* met hun chef dhr. Ernest Drisse (collectie Radauer)

(stilstaand beeld uit Blanchard – Deroo)

In een afzonderlijk dorp, het *village de Gysegghem* (ook *village civilisé* genoemd, Standard, 38) illustreerden zestig in matrozenpakjes gehulde leerlingen dat negers mits de nodige inspanningen vatbaar zijn voor enige beschaving. Ze moesten de bezoekers vergasten op zang, muziek en dans.³⁸ Bijna alle Congolezen werden antropometrisch opgemeten door Belgische artsen.³⁹

³⁸ In de jaren 1890 haalde abt Pieter Van Impe onder bescherming van Leopold II een reeks Congolese kinderen naar België om er 'beschaafd' opgevoed te worden. Het *Werk van de Opvoeding der jonge Congolezen van België* bracht de jongeren onder in adellijke en bourgeois gezinnen in Vlaanderen. De meisjes moesten leren huishouden, de jongens moesten in het *Institut Saint Louis de Gonzague* in Gijzegem (directeur Pieter Van Impe) een beroep aanleren (schrijnwerker, kleermaker, metsen...). Het experiment werd in 1900 stopgezet omdat het te duur uitviel, de resultaten niet beter waren dan die behaald in Congo, de re-integratie in het thuisland en onder missionarissen niet vanzelfsprekend was (de teruggekeerde zwarten waren te mondig geworden) en omdat Van Impe van uitbuiting werd beschuldigd wegens de vertoning op de wereldtentoonstelling (Ergo; Merveillie; Stanard, 31, 244).

³⁹ Het succes van de mensententoonstellingen ging hand in hand met de fysieke antropologie die in Europa 'werd ingezet om rassen van elkaar af te bakenen op basis van fysieke kenmerken' (Radauer-2011, 97; Couttenier-2009, 98 en passim).

een groepje 'beschaafde' Congolese kinderen in matrozenpakje met Pieter Van Impe (Timmerman). Foto gemaakt door A. Gautier, gepubliceerd in *Villages congolais – Exposition Tervueren*, een fotoalbum uit 1897 dat 36 beelden bevat (AfricaMuseum).

(stilstaand beeld uit Blanchard – Deroo)

Zeven Congolezen, bijna allen twintigers, overleefden het Belgisch klimaat en de onherbergzame levensomstandigheden niet. Ze werden begraven in de ongewijde grond bestemd voor overspelige echtgenoten, prostituees en geesteszieken (Blanchard & Couttenier, 111; Couttenier-2016; Dujardin; Stanard, 38, 47; Stanard, 38; Timmerman, 29-30).⁴⁰ De pers schoot wakker en er kwamen vervelende vragen in het parlement. Op 30 augustus verordende België dat de Congolezen terug moesten naar de kolonie.

Tervuren - Grafzerken van de Congolezen (collectie Radauer⁴¹)

(stilstaand beeld uit Blanchard – Deroo)

De commotie rond de dood van de zeven Congolezen, het begin 20ste eeuw losbarstende internationale protest tegen de barbaarsheid, uitbuiting en gruweldaden in Congo-Vrijstaat,⁴² plus de daaruit voortvloeiende overdracht van de kolonie aan België (1908), zorgden ervoor dat er in België gedurende enkele decennia geen Congolese negerdorpen meer te bezichtigen waren.

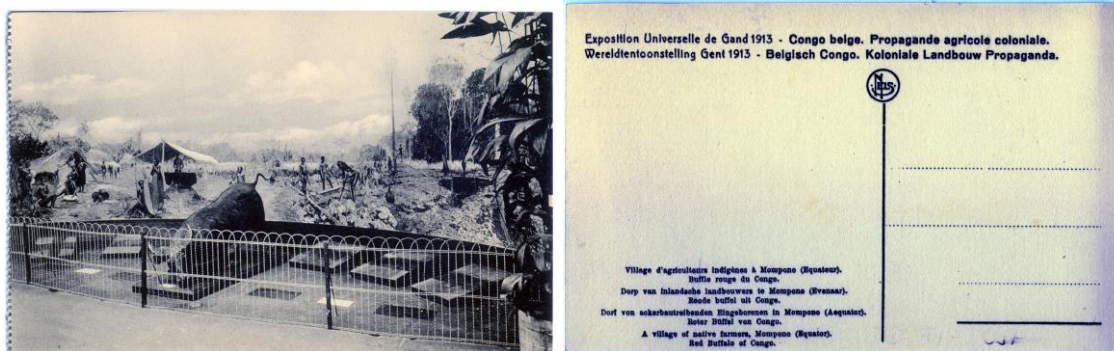
Op de wereldtentoonstelling van 1913 in Gent schoof de menigte in het Koloniaal Paleis aan om het *Panorama van Congo* te zien, een gigantisch geschilderd panorama (13x120m) langs de wanden van het koepelgebouw.

⁴⁰ 'De dood van individuen die naar Europa gebracht werden voor etnografische tentoonstellingen was in die tijd niet ongewoon' (Stanard, 38).

⁴¹ Een andere foto van de doodkisten, met bloemenkransen in: Cottenier-2011, p. 211. Volgens Matthew Stanard zijn de graven leeg (p. 280, noot 1)

⁴² Een economische politiek die eruit bestond zoveel mogelijk grondstoffen aan zo laag mogelijke prijs te verwerven, leidde als vanzelf tot brutale exploitatie van menselijk, dierlijk en plantaardig leven in kolonies. Terechtstellingen, verminkingen, folteringen, geselingen en verkrachtingen waren schering en inslag en niet alleen in Belgische kolonies (Stanard, 10, 30, 264).

Taferelen uit Congo maakten op simplistische wijze het verschil duidelijk tussen het 'onbeschaafde' land voor de komst van de Belgen en de beschaving nadien. Er werden souvenirkaarten verkocht met koloniale taferelen uit Zuid-Congo (*Gent 1913 virtueel* – het koloniaal paleis; Stanard, 55, Timmerman, 34). Sommige kaarten kunnen de indruk wekken dat er toen wél een Congolees dorp in Gent stond. Op onderstaande kaart bijvoorbeeld gaat het om een panoramische foto van 'inlandsche landbouwers te Mompono' waarvoor een opgezette of nagmaakte rode buffel uit Congo staat opgesteld. Bemerkt de gekartelde rand aan de linkerzijde van de foto.

souvenirkaart van de wereldtentoonstelling Gent, 1913 (eigen collectie)

omslag van boekje met uitscheurbare souvenirkaarten Wereldtentoonstelling Gent 1913 (collectie Kristof Van Assche)

(collectie Kristof Van Assche)

Op de Gentse wereldtentoonstelling waren wel een Senegalees en Filippijns dorp te zien en die trokken veel volk (Couttenier-2016; Delanote & Seyssens; Timmerman, 36).⁴³ Van het Senegalees dorp zijn foto's te vinden maar niet van dat van de Filippino's. Daarom denken sommigen dat het tweede nooit bestaan heeft. 'Deze goroti', schrijft Vandommele, 'hondeneters', werden gefotografeerd op een soortgelijke menselijke [sic] tentoonstelling in Seattle in 1909' (p. 77). Verscheidene krantenartikelen uit die tijd tonen echter aan dat er op die Gentse wereldtentoonstelling wel degelijk een Filippijns dorp stond, bevolkt door 55 of 56 Filippino's (Timmerman, 50, 68, 85) die als koppensnellers werden voorgesteld. In zijn dagboek *Zomerleven* heeft Cyriel Buysse het over 'een mengeling tussen apen en Mongolen' (Chokri). Het ging, zoals blijkt uit de brief die de impresario van Filippino's op 28 november 1913 aan de Gentse politiecommissaris stuurde, om een privé initiatief. In dit schrijven probeert Richard Schneidewind de aantijgingen in de Gentse pers te weerleggen dat hij de Filippino's zou verwaarloosd hebben. Ze hebben, schrijft hij op briefpapier met als hoofding *Filipino Exhibition C°. Igorrote Village*, even veel te eten gekregen als gedurende de twee-en-een-half jaar dat hij met ze rondtoert.⁴⁴ Goed verzorgd of niet, één van de Filippino's, de achtentwintigjarige Timicheg, overleed aan de gevolgen van tuberculose. In 2011 werd in Gent een nieuwe tunnel aan het Gentse St Pietersstation (gebouwd voor expo 1913) naar de man vernoemd (Timmerman, 94-95).⁴⁵

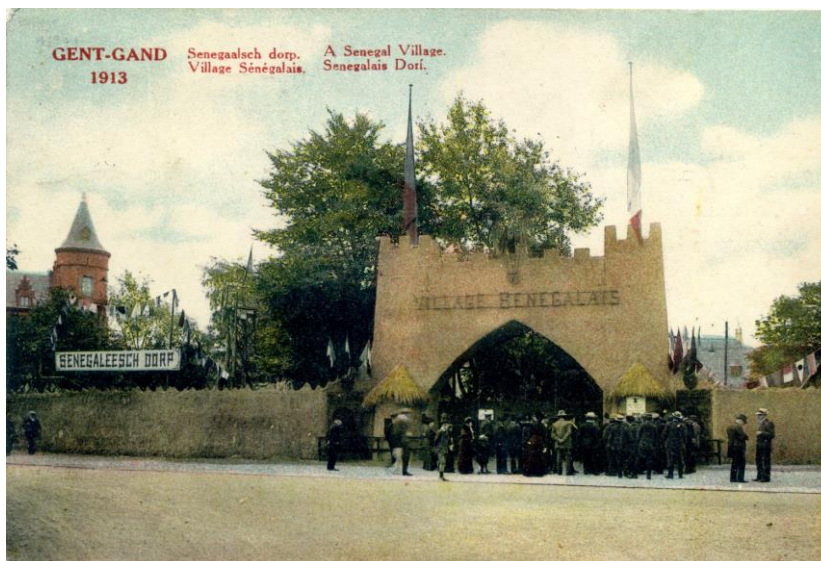
⁴³ Vandommele, pp. 67, 76-84; Blanchard, Boëts & C°, p. 185 en op https://humanzoos.net/?page_id=473

⁴⁴ <https://gent1913virtueel.be/items/show/1525>

⁴⁵ Zie voor nog een paar foto's van deze Filippino's tijdens hun optredens in de Verenigde Staten:

<https://gent1913virtueel.be/items/show/1530>; <https://gent1913virtueel.be/items/show/2051>

‘Het ‘inheems’ dorp was sinds 1878 een vast onderdeel van de wereldtentoonstelling (Corbey, 139)

‘Senegaleesch dorp’. Souvenirkaart uit bovenvermeld boekje (collectie Kristof Van Assche)

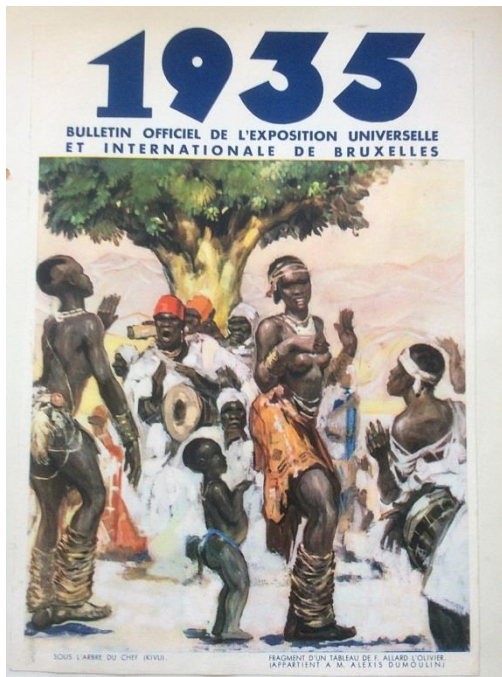

Tunesische seek – Tentoonstelling van Gent 1913 – zicht op een (Arabische) ‘hut’. Het weven van tapijten. Souvenirkaart uit bovenvermeld boekje (collectie Kristof Van Assche)

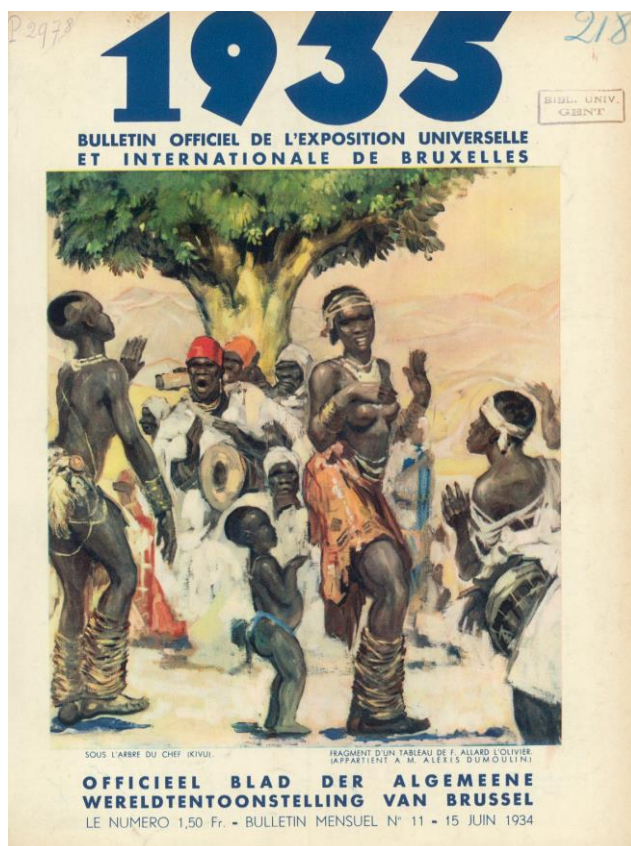
Ook op de expo van 1935 in Brussel werden geen Congolezen geëtaaleerd.⁴⁶ Een illustratie bij een Frans Wikipedia artikel over die wereldtentoonstelling⁴⁷ kan even doen twijfelen. Onder een afbeelding van de voorpagina van het *Officieel Blad der algemeene Wereldtentoonstelling van Brussel* van 11-15 juni 1934 staat namelijk ‘omslag van de catalogus van de tentoonstelling.’

⁴⁶ Voor de wereldtentoonstelling van 1930 in Antwerpen werd een bataljon van de *Force publique* uitgenodigd om eer te betuigen aan de zeven in 1897 in Tervuren overleden Congolezen (Couttenier-2016)

⁴⁷ https://fr.wikipedia.org/wiki/Exposition_universelle_de_1935 – laatst nagezien op 9.4.2019.

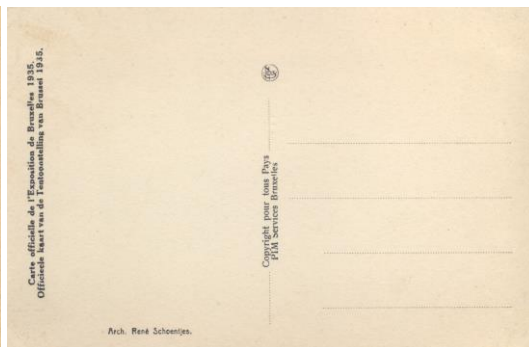
Dit *Bulletin* is echter geen catalogus, maar een tijdschrift dat maandelijks en tijdens de wereldtentoonstelling wekelijks werd gepubliceerd. Bovenstaande afbeelding vond ik niet terug in de lijvige jaargang 1935. Het bleek om nummer 11 van 15 juni **1934** te gaan. Bij Wikipedia had iemand, al dan niet intentioneel, de datum, het nummer en de Nederlandse benaming van het tijdschrift weggelaten.

De illustratie, *Sous l'arbre du chef (Kivu)*, is een fragment uit een doek van Fernand Allard l'Olivier (1883-1933), een Belgisch kunstschilder die in opdracht van de Belgische regering vanaf 1928 herhaaldelijk naar Belgisch Congo trok om er een reeks propagandistische schilderijen te maken.⁴⁸

Officiële bronnen melden dat voor het 'jubileum van Kongo bijzondere aandacht werd besteed aan de Belgische koloniale afdeling' (Coomans, 16), maar dat 'de Belgische afdeling zeer academisch was' in tegenstelling tot 'de expositie van de Franse kolonies' die 'complete soeks'⁴⁹ omvatte voorzien van inboorlingen en kamelen om voor de nodige 'couleur locale' te zorgen. In dezelfde geest was er ook een indianendorp met echte roodhuiden te zien, zeer tactvol opgesteld naast... de dierentuin' (Coomans, 29).⁵⁰

Wat heet academisch? Voor het paviljoen voor Belgisch Congo stonden verscheidene beelden van naakte zwarte vrouwen. Bovendien werden op of rond de werltdtentoonstelling prentbriefkaarten verkocht met daarop halfnaakte negerinnen, hutten en prauwen.

eigen collectie

paviljoen van het Rode Kruis in het paviljoen van de Congo⁵¹

Dit is een behoorlijk misleidende postkaart. Het gaat om een foto van een compositie gemaakt voor een dioramavoorstelling op de werltdtentoonstelling. Aan de waarschijnlijk in Congo gemaakte foto werden water,

⁴⁸ https://nl.wikipedia.org/wiki/Fernand_Allard_l'Olivier - geraadpleegd op 29.3.19

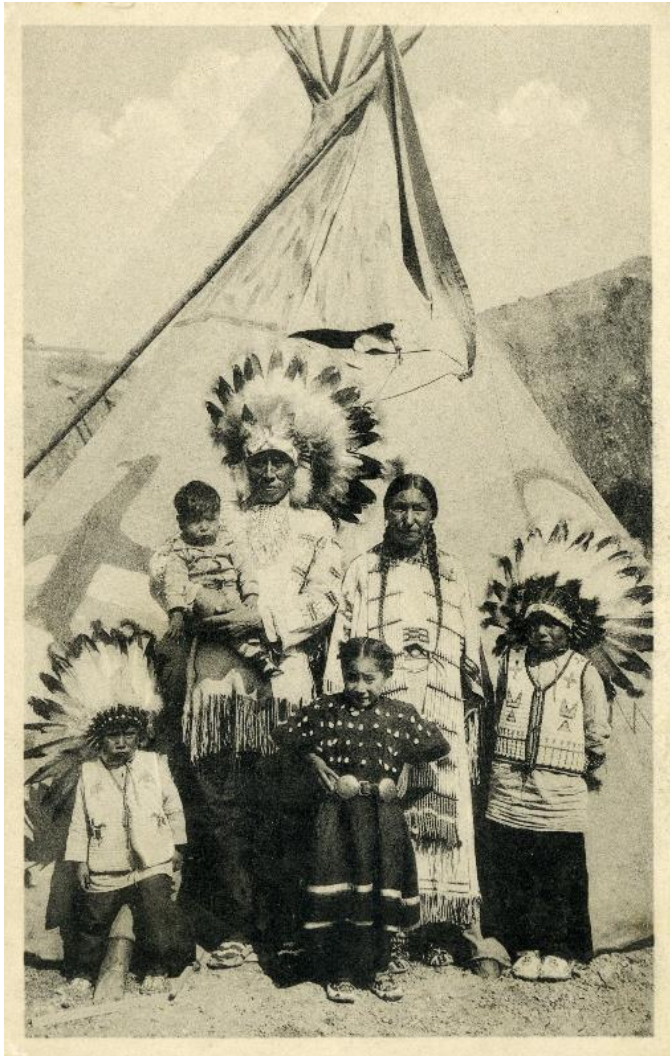
⁴⁹ Zie voor een afbeelding van die soeks https://www.worldfairs.info/expopavillondetails.php?expo_id=29&pavillon_id=2223

⁵⁰ Dat Indianendorp bevond zich in de afdeling *divertissement* (vermaak, plezier) van de tentoonstelling, zoals ook een zoo, een 'koninkrijk voor de kinderen' en 'Vieux Bruxelles' https://www.worldfairs.info/expopavillonslist.php?expo_id=29#2222

⁵¹ https://fr.wikipedia.org/wiki/Exposition_universelle_de_1935 (21.3.19), 'section de la Croix Rouge au Pavillon du Congo' Par Anonyme — carte Postale ancienne, Domaine public, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=27535238> ook: https://www.worldfairs.info/expopavillondetails.php?expo_id=29&pavillon_id=2177

prauwen en een ver verwijderd dorp toegevoegd.⁵² Het gaat vermoedelijk om een foto van de strijd die het Rode Kruis in Nepoko voerde tegen lepra.⁵³

De enige etnische show op de Expo van 1935 was een groep Sioux. Sommigen denken dat het om een Belgisch initiatief ging (Lesage, 182). Waarschijnlijker is dat de Sioux een privé-initiatief waren van Sarrasani, een Duits circusondernemer die met vertegenwoordigers van etnische groepen rondtrok en daar flink geld aan verdiende.⁵⁴

collectie Radauer

Op *Expo 58* in Brussel, de laatste Belgische wereldtentoonstelling, werd aan de voet van het Atomium een vooraanstaande plaats ingeruimd voor Belgisch Congo en Ruanda-Urundi.⁵⁵ 'Zeven paleizen, gelegen in een tropische tuin, belichtten het Belgische beschavingswerk in zijn Afrikaanse kolonies' (Coomans, 33). Acht hectaren groot, 'zelfverheerlijking lukt niet op een zakdoek' (Lesage, 176). *De Troubadours van Koning Boudewijn*, een Congolees kinderkoor onder leiding van een missionaris, en een Congolees gezelschap van 120 dansers en muzikanten die op de Heizel en in andere grote steden optraden, kregen heel wat bijval (Stanard,

⁵² Informatie van Clemens Radauer, email van 7.4.2019. Dergelijke diorama's moesten op wereldtentoonstellingen een beeld ophangen van het leven in de kolonies

⁵³ Pavillon Officiel du Congo Belge - https://www.worldfairs.info/expopavillondetails.php?expo_id=29&pavillon_id=2177

⁵⁴ Informatie van Clemens Radauer, email van 7.4.2019

⁵⁵ Ruanda en Urundi maakten tot aan Wereldoorlog I deel uit van de Duitse kolonie Duits-Oost-Afrika maar werden nadien als mandaat- en trustgebied toegewezen aan België.

74). Het Congolese namaakdorp in de *Koloniale tuin*⁵⁶ werd bevolkt door een twintigtal 'primitieve' Congolezen (Timmerman, 38). Het contrast tussen de strohutten en de stoffige grond van een hedendaags Congodorp te midden de moderne paviljoenen werkte de tegenstelling tussen beschaving en primitiviteit in de hand, praatte kolonisatie goed. Zes decennia na de tentoonstelling in Tervuren werden Congolezen eens te meer ontmenselijkt als vee, 'vlees voor witte toeschouwers'. Niet meteen een bewijs van beschaving of vooruitgang (Stanard, 257).

'Paleis van Belgisch Kongo en Ruanda-Urundi: Koloniale tuinen. Prauwen en hutten op palen'
(collectie Universiteitsbibliotheek Gent, BIB.TOPO2.EXPO58.0003.0012)

Rechts bovenaan is een stukje van het Atomium te zien

De negers, zoals ze toen nog steeds genoemd werden, 'zaten achter een bamboeafsluiting, wat de indruk wekte dat ze gevaarlijk waren' (Lesage, 181). België schaamde zich niet voor zijn kolonialisme, het was zoals andere landen trots op zijn rol als beschavingsbrenger (Stanard, 246). In het belangrijkste paviljoen van de Congolese afdeling, dat van de katholieke missies, beriep men er zich op dat 'al zeven van de twaalf miljoen inlanders bekeerd waren' (Lesage, 179). Koning Boudewijn bleef bij zijn bezoek aan het 'negerdorp' toch maar op veilige afstand (Stanard, 70). Miljoenen bezoekers vergaapten zich aan de 'als halve wilden gepresenteerde mensen die in schamele kledij aan eenvoudige werktuigen zaten te knutselen' (Verdonck; Stanard, 66).⁵⁷ 'Net apen', vonden sommige bezoekers en ze gooiden hen pinda's en bananen toe, soms vergezeld van oerwoudgeluiden en dito gebaren. Anderen wilden hun witte tanden en handpalmen onderzoeken (Stanard, 47). Op 26 juni berichtte *Le Soir pour les Enfants* (een bijlage van de krant *Le Soir*) over een bezoeker die luidkeels een 'o zo schattig' zwartje bejubelde, de jongen wat snoep toegooide dat hij zonder opkijken teruggooide over de afsluiting. 'Goed zo', schreef de journalist, 'groot gelijk. Het Congolees dorp is geen zoo' (Stanard, 72). Maar dat was het dus wel. Enkele verontwaardigde figuranten hadden het dorp al na enkele dagen verlaten. Eind juli, halverwege de expo, weigerden de meesten verder vernederd te worden, de pers nam het voor hen op en het dorp werd opgedoekt voordat de wereldtentoonstelling de deuren sloot (Blanchard et Couttenier, 113; Couttenier-2016; Stanard, 72-73; Tousignant, 111; Timmerman, 38-39; Verdonck).⁵⁸ De hutten bleven leeg achter (Stanard, 72).

⁵⁶ Stanard en Tousignant hebben het over een 'tropische tuin' met een omvang van 3 hectaren. In de hal stond een borstbeeld van Leopold II (respectievelijk p. 66 en p. 108, 110).

⁵⁷ De organisatoren overwogen even om de tropische tuin ook te verlevendigen met levende dieren uit de Antwerpse zoo (Stanard, 71).

⁵⁸ Herman Balthazar schreef in een korte bijdrage in *Brussel 1958 Wereldtentoonstelling* (Charlier e.a, p. 3) dat de koloniale paviljoenen in 1913 en 1958 'een paternalisme en racisme uitstraalden dat door de grote pers en de publieke opinie niet in vraag werd gesteld'. Pascal Blanchard (2016) zegt ongeveer hetzelfde over mensenzoo's in het algemeen en voegt eraan toe dat het grote publiek en de media eraan wonden en er uiteindelijk onverschillig tegenover stonden. Nathalie Tousignant sloeg er de krant *De Standaard* op na die in juli 1958 berichtte dat de organisatoren geschokt waren 'door het onbeleefde gedrag van sommige bezoekers' en dat de pers zoals in 1897 partij had gekozen voor de Afrikanen (p. 111).

Ter vergelijking en actualisering:

The Jockey Club, Nairobi, Kenya, 1988 (Stuart Franklin/Magnum Photos)

'Afdeling van Belgisch Kongo en Ruanda-Urundi. Kongolese tuin: het dorp'
(collectie Universiteitsbibliotheek Gent, BIB.TOPO2.EXPO58.0003.0011)

Achterin het beeld staan bezoekers aan een omheining waarachter vermoedelijk geen zwarten meer te zien zijn. Fotograaf en datum van de gemaakte fotoreeks (bewaard in de bibliotheek van de Universiteit Gent) zijn onbekend en de reeks bevat niet één beeld van Congolezen.

In de hierboven vermelde publicatie van het Hoofdstedelijk Gewest over de werelddtentoonstellingen van 1935 en 1958 wordt over dit alles met geen woord gerept, terwijl men zich in dezelfde publicatie wel laatdunkend uitlaat over de koloniale aanpak van de Fransen in 1935. Ook in twee fotoboeken over *Expo 58* (Nevi; Charlier e.a.) zijn alleen foto's van prauwen en verschillende soorten hutten te vinden, maar niet één beeld van of woord over de zwarte figuranten.⁵⁹

⁵⁹ Bewegende kleurbeelden van de binnen- en buitenkant van het paviljoen van Congo (zonder beelden van de koloniale tuin) zijn te zien in *Zo Expo '58 terugkwam. Een film vol fantasie en herinnering* (1959), de zevende film op de DVD onder redactie van Erik Martens (2008, minuut 11.42-12.45).

Het lijkt geen twijfel dat de houding van veel bezoekers van koloniale tentoonstellingen werd ingegeven of bevorderd door de propaganda die Leopold II (tot 1908) en de Belgische staat (van 1908 tot de dekolonisatie) voerden om Congo en het imperialisme te promoten bij de Belgische bevolking. Koloniale expo's, musea, monumenten, herdenkingsoorden, de Koloniale Loterij (vanaf 1934⁶⁰), koloniale film en dito onderwijs dirigeerden de geschiedenis van Congo in functie van kolonialisme, paternalisme en machtsmisbruik (Stanard, 4, 17, 35, 245, 248, 255, 262), zoals ook in andere koloniale landen gebeurde (Stanard, 95). De propaganda was alomtegenwoordig.

⁶⁰ Zie voor een afbeelding van een lot uit de eerste reeks: <http://www.museedelaloterie.be/node/202980>

Missiespaarpotjes, missienegertjes of kniknegertjes (dankbaar knikkend als iemand geld in de gleuf stopte) stonden in Vlaanderen tot in de jaren 1960-70 op de toog van bakkers, slagers, kruideniers en in de klas.⁶¹ Denk ook aan Hergé's tweede stripalbum *Tintin au Congo* (1931) gemaakt om bij jonge lezertjes koloniale roepingen op te wekken. De inboorlingen erin werden voorgesteld als lui, dom en bijgelovig; de opinie van de doorsnee Belg in die tijd (Wijndelts).

Anders dan vaak beweerd wordt, waren behoorlijk wat Belgen trots op 'hun' kolonie, heerste er een koloniale cultuur en een enthousiast imperialisme dat ons gevoel anders en superieur te zijn sterkte (Stanard, 6-7, 12, 242, 259, 264-269).

⁶¹ Zie voor allerlei varianten <https://missiespaarpot.be/missiespaarpot/gallery/knikneger/>

Epiloog

In 1997 werd in de tuin van het *Koninklijk Museum voor Midden-Afrika*, op de plaats waar honderd jaar voordien de negerdorpen stonden, in opdracht van de Regie der Gebouwen, een satirisch herdenkingsmonument opgericht van de hand van Tom Frantzen (°1954). De naam van het kunstwerk, *The Congo, I presume?* parodieert de - vermoedelijk nooit uitgesproken - woorden van Henry Morton Stanley toen hij David Livingstone ontmoette: *Dr Livingstone, I presume?* De beelden in de waterpartij evoceren de tentoonstelling van 1897 waarop zowel exotische dieren als mensen werden vertoond. De leeuw en de olifant keren Leopold II de rug toe. De voeten van de drie krijgshaftig uitgebeelde Afrikaanse krijgers zijn afgehakt, een verwijzing naar de onmenselijke praktijken in Congo-Vrijstaat (Frantzen; Godfroid).⁶²

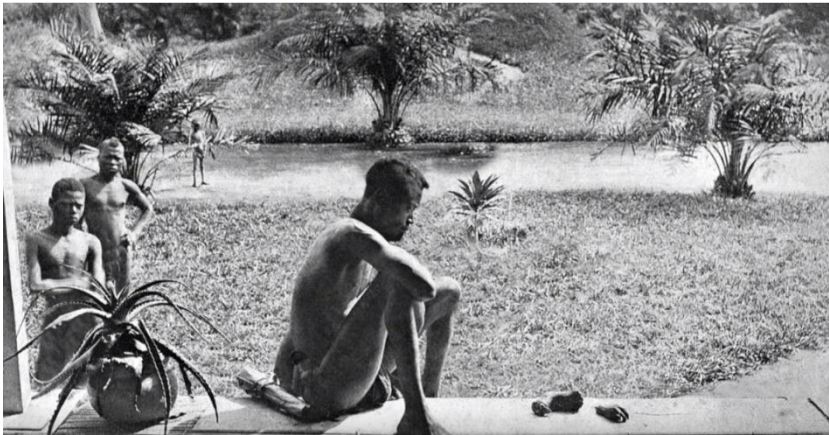

Op het eerste gezicht lijkt het onwaarschijnlijk dat naast handen ook voeten werden afgehakt. Toch is ook die verschrikking werkelijkheid. Mogelijk al sedert lang en in andere contreien. Voltaire's *Candide* ziet in Suriname een neger die zijn linkerbeen en rechterhand kwijt is. Zijn meester, de beroemde handelaar Vanderdendur, had dat gedaan. 'Dat is zo de gewoonte. Wordt in de suikerfabriek je duim gegrepen door de molen dan hakken ze je hand af. Probeer je te vluchten dan hakken ze een voet af. Beide zijn me overkomen. Tegen die prijs eet u in Europa suiker' (Voltaire, 19de hoofdstuk). Een kleine halve eeuw later gebeurde dit onder blank bewind ook in Congo.

⁶² De kunstenaar heeft 'een kleine strijd moeten leveren om de krijgers af te beelden met afgehakte voeten', maar het werd uiteindelijk toegelaten. 'Eigenaardig genoeg', schreef hij me, 'leken veel mensen niet helemaal door te hebben wat [hij] ermee wou symboliseren'. Het beeld werd een tweetal jaar geleden ge vandaliseerd door 'verwende jongelui van de aanpalende British School' maar er 'werd geen geld gevonden om het te herstellen' (e-mail van 5.4.2019).

'Baoli door ABIR-opzichter verminkt' (foto Anti-Slavery Society, Londen)

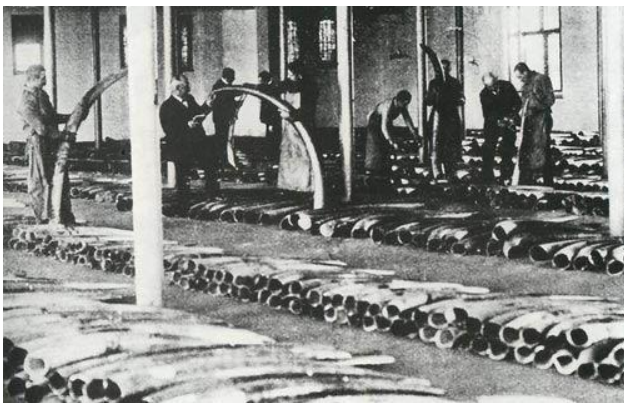
Een vader staart naar de afgehakte hand en voet van zijn vijfjarig dochtertje dat te weinig rubber zou geoogst hebben (1900-1905).⁶³

De olifant kreeg een standbeeld, de neger een dierentuin. Al is de eer bewezen aan de dikhuid meer dan hypocriet voor wie even stilstaat bij de ontelbare olifanten die werden afgeslacht omwille van hun slag tanden. Het ivoor - in de eerste jaren van Congo-Vrijstaat het belangrijkste importproduct - werd gebruikt voor luxeproducten als kunstgebitten, pianotoetsen, biljartballen, sieraden en tafelgerei. De import via de haven van Antwerpen bedroeg in 1888 een kleine zes ton, in 1895 al 273 ton, goed voor ongeveer drieduizend afgeknalde olifanten per jaar (Adriaanssens).

⁶³ Stilstaand beeld uit 'Kodak in the Congo: The Untold Story of Alice Seeley Harris', *Lowell Milken Center for Unsung Heroes*, <https://www.lowellmilkencenter.org/newsroom/videos/view/kodak-in-the-congo-the-untold-story-of-alice-seeley-harris> Ook op <https://www.youtube.com/watch?v=rstFcN3r1BE>

'Een opslagplaats voor ivoor in Mandala (circa 1912)' (Ceuppens, 15)

een opslagplaats in Antwerpen

Dus neen, maak van een olifant - discriminatie, racisme – geen muis.

Een woord van dank

Van harte dank aan al wie me bij de verwezenlijking van dit artikel heeft geholpen en bijgestaan: Clemens Radauer, Philippe Haegeman en Guy De Sloover die me belangeloos foto's bezorgden, Philippe Schyns (Oxfam) die prachtige foto's maakte van de olifant achter het AfricaMuseum, Hendrik Defoort (bibliotheek UGent), Kristof Van Assche (Universiteit Antwerpen), Tom Frantzen, Christophe DeNockere, Freddy Mortier (UGent), Lut Viane en *last but not least* de vele hulpvaardige mensen van de Universiteitsbibliotheek Gent

Bibliografie

ACHAC, Groupe de Recherche - *Zoos Humains. Une organisation du monde: le temps des expositions universelles / De Londres 1851 à San Francisco 1915*, Paris - <https://achac.com/zoos-humains/une-organisation-du-monde-le-temps-des-expositions-universelles-de-londres-1851-a-san-francisco-1915/> - geraadpleegd op 26.3.2019

Aldrich, Robert - 'Colonial monuments and post-colonial memories: Reflections on a monument in Geraardsbergen', *Collateral Online Journal for Cross-Cultural Close Reading*, 6.1.2017 <http://www.collateral-journal.com/index.php?cluster=6> - geraadpleegd op 5.9.2019

Adriaanssens, Werner - 'Wit goud uit Congo of de kortstondige ervaring van de ivoorsculptuur in België rond 1900', *CongoForum*, <http://www.congoforum.be/ndl/congodetail.asp?subitem=37&id=4461&Congofiche=selected> - geraadpleegd op 27.3.2019

Allegaert, Patrick; Caillau, Annemie & Scharloo, Marjan (red.) - *De exotische mens. Andere culturen als amusement*, Teylers Museum, Haarlem & Museum Dr. Guislain, Gent, Tielt, Lannoo 2009

Anoniem - *Algemeene wereldtentoonstelling Brussel : april – november*, Brussel, Goossens, 1935

Aran, Sue - 'The Lost Monuments of Paris', *Bonjour Paris. The Insider's Guide*, 10.3.2016 <https://bonjourparis.com/history/lost-monuments-paris/> - geraadpleegd op 23.3.2019

Blanchard, Pascal - 'Invention du racisme, invention du "sauvage"', *Salut & Fraternité*, n° 94, Liège, 2016 - <https://www.calliege.be/salut-fraternite/94/invention-du-racisme-invention-du-sauvage/> - geraadpleegd op 10.4.2019

Blanchard, Pascal; Boëtsch, Gilles; Snoep, Nanette Jacomijn - *L'invention du sauvage. Exhibitions*, Paris, Actes sud/Musée du quai Branley, 2011

Blanchard, Pascal & Couttenier, Maarten - 'Les Zoos humains', *Nouvelles Etudes Francophones*, vol. 1, 2017, pp. 109-115

Blanchard, Pascal & Deroo, Eric - *Zoos humains*, Cité Télévision. Les Films du Village et les bâtisseurs de mémoire et Arte France, 2018 <https://www.youtube.com/watch?v=HychIPvWy44> - geraadpleegd op 21.3.2019

Bloembergen, Marieke - *Van kampong tot kunst. Nederlandse koloniale mensvertoningen op de wereldtentoonstellingen, 1880-1931*, in Allegaert & C°, pp. 115-129

Bulckens, Lieven - 'Hoe het AfricaMuseum de confrontatie aangaat met zijn koloniaal verleden', *De Standaard*, 8.12.2018 (die dag bekeken). Op 12 februari 2019 werd de titel lichtjes gewijzigd: '...de confrontatie (niet) aangaat...' - http://www.standaard.be/cnt/dmf20181207_04016330 - laatst geraadpleegd op 21.3.2019

Bulletin Officiel de l'Exposition Universelle et Internationale de Bruxelles / Officieel Blad der algemeene Wereldtentoonstelling van Brussel, 1934-36

Catherine, Lucas - *Wandelen naar Kongo. Langs koloniaal erfgoed in Brussel en België*, Antwerpen, EPO, 2006

Catherine, Lucas - 'De Kongolese Olifant, een verhaal van prentjes maar niet van Côte d'Or', *Salon van Sisyphus*, juli 2019

Ceuppens, Bambi, Arnaut, Karel, Vangoenweghe, Daniël - *Leopolds Congo: dromen en nachtmerries*, (Gent), De Queeste, 2005

Charlier, Georges; Roels, Geert; Van Peteghem, Sylvia; Vandendriessche, Yana-Frauke (red.) – *Brussel 1958 Wereltentoonstelling*, Ulbeek/Gent, Salto/Universiteitsbibliotheek Gent, 2008

Chocoladetempel Côte d'Or. Pedagogisch dossier, Halle, zonder datum (1996 of later, gezien de bibliografie) - <https://nl.cotedor.be/cote-dor/onze-geschiedenis/1940> - laatst geraadpleegd op 22.3.2019

Chokri Ben Chikha – *Zoo humain. De blijde terugkeer van de barbaar*, Tielt, LannooCampus, 2017

Corbey, Raymond – *Wildheid en beschaving. De Europese verbeelding van Afrika*, Baarn, Ambo, 1989

Côte d'Or - *Onze geschiedenis*, <https://nl.cotedor.be/cote-dor/onze-geschiedenis/1940> - laatst geraadpleegd op 21.3.2019

Coomans, Thomas – *De Heizel en de wereltentoonstellingen van 1935 en 1958*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 1994

Couttenier, Maarten – *Fysieke antropologie in België en Congo 1883-1964. Levende tentoonstellingsobjecten*, in Allegaert & C°, 2009, pp. 96-113

Couttenier, Maarten – 'Bruxelles 1897, ou la fusion de l'universel et du colonial' in, Blanchard, Boëts & C°, pp. 210-211

Couttenier, Maarten – 'Quand la Belgique montrait les 'Sauvages'', *Salut & Fraternité*, n° 94, Liège, 2016 – <https://www.calliege.be/salut-fraternite/94/quand-la-belgique-montrait-les-sauvages/> - geraadpleegd op 10.4.2019

'De geschiedenis van Côte d'Or', *Mark magazine*, 2.10.2018 <https://markmagazine.be/de-geschiedenis-van-cote-dor/> - laatst geraadpleegd op 2.4.2019

Delanote, Annelies & Seyssens, Renilde – *Instructie, spektakel en interactie. Het Senegalese en Filipijnse dorp op de Wereldtentoonstelling van Gent 1913*, in Allegaert & C°, pp. 131-141

De Vos, Koen – 'De Heizel, een heuvel met geschiedenis', *Canvas*, 2018, <https://www.canvas.be/canvas-curiosa/de-heizel-een-heuvel-met-geschiedenis> - geraadpleegd op 18.3.2019

Devos, Rika - 'De wereltentoonstellingen van 1935 en 1958', *Erfgoed Brussel. Dossier. De kunst van het bouwen*, Brussel, september 2012 - <http://erfgoed.brussels/links/digitale-publicaties/pdf-versies/artikels-van-het-tijdschrift-erfgoed-brussel/nummer-3-4/artikel-3-4-9> - geraadpleegd op 22.3.2019

Duja, Francois – '267 Congolais dans un zoo humain à Bruxelles en 1897...', *Afro Child*, <https://afrochild.wordpress.com/2012/02/01/267-congolais-dans-un-zoo-humain-a-bruxelles-en-1897-by-francois-duja/> - geraadpleegd op 23.3.2019

Dujardin, Francis – *Boma – Tervuren, Le Voyage*, Cobra films, 1999 (op 23.3.2019 nog in drie delen te zien op 'Afro Child' – zie Duja hierboven)

Ergo, André-Bernard – 'Le 1er Congolais diplômé de l'Enseignement Supérieur agricole en Belgique', *Site Agronomique & paysager AIHy*, [2018] – <http://www.aihy.org/index.php/menu-biblio/cathistoscagro/26-arthistofarnana.html> - geraadpleegd op 10.4.2019

Etambala, Zana Aziza – 'Antwerpen en de kolonie: van 1885 tot ca. 1920', in Nauwelaerts & C°, pp. 173-184

Frantzen, Tom - *The Congo, I Presume? Herdenkingsmonument door Tom Frantzen (1954 -)*, AfricaMuseum, <http://www.tomfrantzen.be/nl/arta.htm>; https://www.africamuseum.be/nl/news/fountain_frantzen

Gent 1913 virtueel, [2013-], <https://gent1913virtueel.be>

Godfroid, Marcel-Sylvain – *L'exposition coloniale de 1897. Les villages de la honte*, <https://lebureaude reptiles.wordpress.com/lexposition-coloniale-de-1897/> - laatst geraadpleegd op 21.3.2019

Goethals, Maarten – 'Den Olifant verdeelt Geraardsbergen', *De Standaard*, 6.1.2017, p. 2

Haegeman, Philippe – *Kroniek van een olifant. Een bloemlezing van publicaties met 'Den Olifant' in de hoofdrol*, 2017 <https://www.lhaire.com/den-olifant> - geraadpleegd op 21.3.2019

International Institute for Scientific Research - 'De Congolese Holocaust en koning Leopold II, de Belgische Hitler', <https://www.iisr.nl/de-congolese-holocaust-en-de-koning-leopold-ii-de-belgische-hitler/> - laatst geraadpleegd op 21.3.2019

Kagie, Rudie - *De eerste neger*, (s.l.), Mets & Schilt, 2006

KC - '100 jaar Wereldexpo in Gent', *EOS Wetenschap*, 1.6.2013
<https://www.eoswetenschap.eu/geschiedenis/100-jaar-wereldexpo-gent> - geraadpleegd op 4.4.2019

Lemaire, Philippe - *Worldfairs*, 2001 <https://www.worldfairs.info/exposite.php> - geraadpleegd op 3.4.2019

Lesage, Annick - *Expo '58: het wonderlijke feest van de fifties*, Antwerpen, Standaard uitgeverij, 2008

Lion, Jan - 'Den Olifant ligt onder vuur, 'heronthulling' monument zwengelt debat aan', *Het Nieuwsblad*, 10.1.2016

Martens, Erik (red.) - *Expotopia*, Brussel, Royal Belgian Film Archive, [2008] (tekst & DVD)

Martens, Erik (red.) - *Belgisch Congo Belge. Gefilmd door Gérard De Boe, André Cauvin & Ernest Genval*, Koninklijk Belgisch Film Archief (cinematek), 2010

Merveillie, Eddy - 'Congo aan de Dender', *Congo-1960*, 2016 - www.congo-1960.be/Documenten-2015EddyMerveillie-CongoAanDeDender.html - geraadpleegd op 10.4.2019

Nauwelaerts, Mandy; Terryn, Caroline; Verbraeken, Paul & De Somer, Patricia (red.) - *De Panoramische droom. Antwerpen en de wereldtentoonstellingen 1885, 1894, 1930*, Antwerpen, 1993

Nevi, Rudolph - *Expo 58. Nostalgie in 400 foto's*, Leuven, Van Halewyck, 2008

Pluvinage, Gonzague (red.) - *Expo 58. Tussen droom & werkelijkheid*, Brussel/Tielt, Archief Stad Brussel/Rijksarchief België/Lannoo, 2008

Radauer, Clemens - 'Hagenbeck's anthropologisch-zoologische Kalmücken-Ausstellung' - *Analyse einer Völkerschau*, Diplomarbeit (Philosophie), Universität Wien, 2011 http://othes.univie.ac.at/16945/1/2011-11-03_0051734.pdf

Radauer, Clemens - *Human zoos*, <https://humanzoos.net>

Reynebeau, Marc - 'Leopolds vloek', *De Standaard*, 7.1.2017, p. 43

Robinson, Julian - 'The horrifying Human Zoos. Shocking photos reveal how zoos around the world kept 'primitive natives' in enclosures as Westerners gawped and jeered at them just 60 years ago', *Mailonline*, 17.3.2017 - <https://www.dailymail.co.uk/news/article-4323366/Photos-reveal-horrifying-human-zoos-early-1900s.html> - geraadpleegd op 22.4.2019

Sanchez-Gomez, Luis - 'Human Zoos or Ethnic Shows? Essence and contingency in Living Ethnological Exhibitions', *Culture & History Digital Journal*, Vol 2, n° 2, 2013 - <http://cultureandhistory.revistas.csic.es/index.php/cultureandhistory/article/view/31/122> - laatst geraadpleegd op 22.3.2019

Smolderen, L. - 'Een Art-Decofestival: de internationale tentoonstelling van Antwerpen in 1930. Het droombeeld van hoofdarchitect Jos Smolderen', *Monumenten en Landschappen* (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap), mei-juni 2002, p. 4-28 <https://oar.onroenderfgoed.be/publicaties/MENL/213/MENL213-001.pdf>

Stanard, Matthew G. - *Selling the Congo. A history of European pro-empire propaganda and the making of Belgian imperialism*, Lincoln/London, University of Nebraska Press, 2011

Surdiacourt, Dirck & Van Trimpont, Marc - *De Witte Congo. Congo ya pembe*, Geraardsbergen, Gerardimontium (Geraardsbergse vereniging voor lokale geschiedenis), 2008

Timmerman, Ben - 'Zoos humains', *meer dan een spektakel? : De representatie van de koloniale 'Ander' in menselijke diertuinen op Belgische Wereldtentoonstellingen (1885-1958)*, masterthesis, Universiteit Gent, 2017

Tousignant, Nathalie – 'Geopolitiek en ruimtelijkheid op Expo 58. De internationale, buitenlandse en Belgische koloniale afdeling', in Pluvinage, Gonzague – *Expo 58. Tussen droom & werkelijkheid*, pp. 95-118

Twain, Mark – *Koning Leopold's alleenspraak. België's kolonialisme in de Kongo*, Amsterdam, Pegasus, 1961

Vandommele, Joost – *Wereldtentoonstelling Gent 1913*, Gent, Snoeck, 2013

Van Genechten, Guido; Convents, Guido & Muyliaert, Eddy – *Kermis. Het spiegelpaleis van het volk*, Gent/Leuven, M.I.A.T/Kritak, 1986

Vangroenweghe, Daniel – *Rood rubber. Leopold II en zijn Kongo*, Leuven, Van Halewyck, 2004

Vanoost, Lode – 'Het Africamuseum, beter dan vroeger, te behoudsgezind over de ware aard van het kolonialisme', *De Wereldmorgen*, 18.9.2019 & *Uitpers* 19.9.2019
<https://www.dewereldmorgen.be/artikel/2019/09/18/het-africamuseum-beter-dan-vroeger-te-behoudsgezind-over-de-ware-aard-van-het-kolonialisme/> (geraadpleegd op 18 en 19.9)

Van Trimpont, Marc – *Een van de 1511 Kongo-pioniers: Jules van Trimpont*,
<https://www.gerardimontium.be/wp-content/uploads/tijdschrift/1140.pdf> - geraadpleegd op 26.3.2019

Verdonck, Tuur – 'Expo '58. De eerste Wereldtentoonstelling na de Tweede Wereldoorlog', *Andere Tijden*, VPRO, 2008 <https://www.anderetijden.nl/aflevering/317/Expo-58> - geraadpleegd op 26.3.2019

Voltaire – *Candide ou de l'optimisme*, 1759

Wijndelts, Ward – 'De zaak "Kuifje in Congo"', *nrc.nl*, 16.2.2012 - <https://www.nrc.nl/nieuws/2012/02/16/de-zaak-kuifje-in-congo-a1469122>

Wuyts, Ben – *Over narren, kreupelen, doven en blinden. Leven met een handicap van de oudheid tot nu*, Leuven, Davidsfonds, 2005

Zusters van O.L.V.-ten-Bunderen – *Congo Vrijstaat (1885-1904)*,
<https://www.tenbunderen.be/historischkader2.html> - laatst geraadpleegd op 21.3.2019 – (daar ook verscheidene foto's van de uitbuiting van zwarten)